УДК: 342, 128-45

Кадыров Абдинаби
БатМУнун профессору, тарых илимдеринин кандидаты, доцент
Кадыров Акжол
БатМУнун табигый-гуманитардык жана педагогика факультетинин деканы,
техника илимдеринин кандидаты

БОРБОРДУК АЗИЯНЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА КООПСУЗДУГУ

Кадыров Абдинаби
профессор Баткенского государственного университета,
кандидат исторических наук, доцент
Кадыров Акжол
декан факультета естественных, гуманитарных и педагогических наук
Баткенского государственного университета, кандидат технических наук

ПРОБЛЕМЫ И БЕЗОПАСНОСТЬ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Kadyrov Abdinabi
professor of Batken State University, candidate of historical sciences,
associate professor.
Kadyrov Akzhol
dean of the faculty of natural, humanitarian and pedagogical sciences
of Batken State University, candidate of technical sciences

PROBLEMS AND SECURITY OF CENTRAL ASIA

Аннотация. Борбордук Азия ички жана европалык энергетикалык көз карандысыздыкты камсыз кылуу жагынан келечектүү аймак катары көптөгөн мамлекеттердин кызыкчылыктарынын кесилишинде турат. Мында куралдуу кагылышуулардын тутанышы, диний карама-каршылыктар, социалдык маселелер боюнча кагылышуулар жана жалпы теңсиздик эл аралык мамилелердеги чакырыктарды түзүүчү фактор болуп калууда. Аймактагы көптөгөн көйгөйлөр өз ара тыгыз байланышта болуп, алардын ар бири бириккен түрдө аймактын туруктуулугуна коркунуч жаратууда. Мындай көйгөйлөрдүн катарына тышкы коркунучтар, диний экстремизм жана террорчулук, наркотрафик, чек ара маселелери, суу тартыштыгы социалдык маселелер, жумушсуздук, миграция жана башка бир нече факторлор кирет. Энергетикалык каатчылык жана энергетикалык ресурстарды диверсификациялоо да актуалдуу. Суу ресурстарына болгон талап, терроризм жана экстремизм, баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүү, чек ара чыр-чатактары боюнча ички кыйынчылыктардын, чыр-чатактардын жана тирешүүлөрдүн контекстинде Борбордук Азия мамлекеттеринин улуттук коопсуздугуна коркунуч туулууда, анткени аны камсыздоо системасы бардык тараптан кысымга алынууда. Аймактык коопсуздук маселелери боюнча да Борбордук Азия өлкөлөрүнүн эл аралык кызматташуусу темасын изилдөө актуалдуу жана учур талабы болуп саналат.

Негизги сөздөр: өнүгүү сценарийлери, геосаясат, социалдык маселелер, куралдуу кагылышуулар, аймактык кызматташтык.

Аннотация. Центральная Азия находится на пересечении интересов многих стран как перспективный регион с точки зрения обеспечения внутренней и европейской энергетической независимости. Вспышка вооруженных конфликтов, религиозных конфликтов, конфликтов по социальным вопросам и общее неравенство продолжают оставаться сложным фактором в международных отношениях. Многие проблемы региона тесно взаимосвязаны, и каждая из них в совокупности угрожает стабильности региона. К таким проблемам относят-

ся внешние угрозы, религиозный экстремизм и терроризм, незаконный оборот наркотиков, пограничные проблемы, нехватка воды, социальные проблемы, безработица, миграция и ряд других факторов. Энергетический кризис и диверсификация энергетических ресурсов также актуальны. В условиях внутренних трудностей, конфликтов и напряженности по поводу спроса на водные ресурсы, терроризма и экстремизма, наркотрафика, пограничных споров национальная безопасность государств Центральной Азии находится под угрозой, поскольку ее система снабжения находится под давлением со всех сторон.

Изучение темы международного сотрудничества стран Центральной Азии по вопросам региональной безопасности является актуальной и актуальной потребностью.

Ключевые слова: сценарии развития, геополитика, социальные проблемы, вооруженные конфликты, региональное сотрудничество.

Abstract. Central Asia is at the intersection of interests of many countries as a promising region in terms of ensuring domestic and European energy independence. The outbreak of armed conflicts, religious conflicts, conflicts over social issues and general inequality continue to be a complex factor in international relations. Many of the region's problems are closely interconnected, and each of them together threatens the stability of the region. Such problems include external threats, religious extremism and terrorism, drug trafficking, border problems, water shortages, social problems, unemployment, migration and a number of other factors. The energy crisis and diversification of energy resources are also relevant. In the context of internal difficulties, conflicts and tensions over the demand for water resources, terrorism and extremism, drug trafficking, border disputes, the national security of the Central Asian states is at risk, since its supply system is under pressure from all sides.

Studying the topic of international cooperation of Central Asian countries on regional security issues is an urgent and pressing need.

Key words: development scenarios, geopolitics, social problems, armed conflicts, regional cooperation.

Изилдөө методдору. Ар түрдүү факторлорду, методдорду, инструменттерди, компоненттерди жана изилденүүчү предметтин башка негизги элементтерин комплекстүү карап чыгуу, талдоо, жалпылоо жана тандоо бул жерде берилген изилдөөнү уюштуруунун жана жүргүзүүнүн негизги этабы болду. Айрыкча аймактык чыр-чатактар процессинде алардын ролу жана орду призмасы аркылуу энергетикалык ресурстар жана суу булактарына жетүү жаатындагы учурдагы кырдаалды талдоого алынды. Аймакта улуттук коопсуздукту камсыз кылуу призмасы аркылуу Борбордук Азия өлкөлөрүнүн эл аралык кызматташуу чөйрөсүндөгү мүнөздөмөлөрдү, тенденцияларды жалпылаган изилдөөнүн жыйынтыгында ишке ашыруу призмасы аркылуу айрым практикалык, тар багытталган сунуштар берилди.

Мындан тышкары, бул контекстте белгилүү бир коркунучтарды туудурган жана белгилүү бир шарттардын жана кырдаалдардын келип чыгышын эсепке алуу менен толук кандуу коркунучтарга айланган тобокелдиктердин түрлөрү каралды. Конфликттик кырдаалдардын жана куралдуу кагылышуулардын очокторунун пайда болушунун келип чыгышын жана түпкү себептерин терең түшүнүүгө Борбордук Азия мамлекеттеринин жана алардын постсоветтик мезгилинин тарыхындагы конкреттүү мезгилдерге тиешелүү кырдаалды талдоо процесси өбөлгө болду.

Киришүү. Борбордук Азия өлкөлөрү эгемендүүлүккө ээ болгондон бери көптөгөн ички жана тышкы көйгөйлөргө жана кыйынчылыктарга туш болду. Экономикалык кризис, калктын жашоо деңгээлинин төмөндөшү, сепаратисттик маанайдын күчөшү мамлекет жетекчилеринин келечектеги өнүгүүнүн жолдорун жана сценарийлерин издөөнүн, региондун чегинде жана эл аралык аренада өз ара аракеттенүүнүн формаларын жана форматтарын пландаштыруунун фактору болуп калды.

Регионалдык тарыхта бир нече этаптар бар: 1991-1995-жылдар (салыштырмалуу демократиянын мезгили – батыш өлкөлөрүнөн кийин түзүлгөн парламенттин ролун жана таасирин күчөтүү мезгили),

1996-1999-жылдар (батыш өлкөлөрүн башкарган Президенттин ролун күчөтүү мезгили). өкмөт жана парламентти таркатуу жөнүндө гана чечим кабыл алат); 2000-жылдан азыркыга чейин (демократиялык өнүгүү векторуна жарым-жартылай кайтуу – «батыш» демократиялары менен салыштырмалуу өз ара пайдалуу шарттарда кызматташууну бекемдөө) [6. 4]. Мурдагы СССРдин эгемендүүлүк парады өтүп жаткан маалда Борбор Азия мамлекеттери СССРдин курамынан чыгууга караманча каршы болушкан жана Украина менен Белоруссия эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин бул багыттагы мындан аркы кадамдарды чечүү үчүн улуттук ассамблеяларды чакырышкан. Өзүнүн тарыхынын советтик мезгилинде аймак жаңы – көз карандысыз статуска ээ болуу жана өз ара аракеттенүүнүн башка формаларын куруу шартында түп-тамырынан бери үзүлгөн ар кандай финансылык, экономикалык, саясий, социалдык, маданий жана башка байланыштар менен бекем байланышкан [2].

Бирок, көп өтпөй эле, өлкөнүн лидерлери ошол кездеги тенденцияларга туруштук бере албайбыз жана бул трансформацияларды мүмкүн болушунча кыйналбай басып өтүү керек деген тыянакка келишти. Ошентип, аймактын бардык өлкөлөрү Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигине (КМШ) мүчө болуп, 1994-жылы апрелде Казакстан, Кыргызстан жана Өзбекстан (1998-жылы Тажикстан) Бирдиктүү экономикалык мейкиндик түзүү жөнүндө келишимге кол коюшкан. соода, туризм, логистика жана транспорт тармагында кызматташууга убада берген; суу ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу; терроризмге жана экстремизмге каршы аракеттенүү; банк инфраструктурасын өнүктүрүү; илимди, технологияны жана билимди колдоо аркылуу ишканаларда инновацияларды жайылтуу [11. 12]. КМШ алкагында кызматташуудан тышкары (универсалдуу бирдиктүү абадан коргонуу системасы, тынчтык орнотуу операциялары, антитеррордук иш-чаралар) Борбордук Азия мамлекеттери Жамааттык коопсуздук келишим уюмунун (ЖККУ) алкагында кызматташат (чек ара жана чек ара көйгөйлөрүн чечүү, баңги заттарды мыйзамсыз жүгүртүүгө каршы күрөшүү, эл аралык терроризмге каршы күрөш) жана Шанхай Кызматташтык Уюмунун (ШКУ) (энергетика тармагындагы кызматташуу, контрабанда менен күрөшүү).

Борбордук Азия – көптөгөн ар түрдүү географиялык зоналары, жаратылыш-климаттык өзгөчөлүктөрү, ошондой эле көп сандагы кен байлыктары жана таасирдүү адам ресурстары бар уникалдуу аймак. Бирок, таасирдүү потенциал менен катар кээ бир карама-каршылыктар жана кыйынчылыктар да бар. Мисалы, жумуш жана татыктуу эмгек акы менен толук камсыз болбогон адамдардын саны, ошондой эле алгылыктуу жашоо шарттары жана өзүн-өзү камсыз кылуучу адам катары өнүгүүсү. Ошондой эле жаратылыш ресурстарынын запастары коп миңдеген тоннаны тузсе да, жумушчулардын жана ишканалардын техникалык жактан тийиштуу даярдыгы жок, азыркы кездеги методдор жана бул процесстерге рационализатордук сунуштар киргизилбеген учурда али да болсо пайдаланылбай жана пайдасыз болуп жатат. Мындан тышкары, ыңгайлуу географиялык жайгашуусу Европадан Азияга жана тескерисинче логистикалык жана транспорттук каттамдардын борбору катары артыкчылык берет, бирок ошол эле учурда Борбордук Азияда Батыш менен Чыгыштын стратегиялык тирешүүсү үчүн өбөлгөлөрдү түзөт [1].

Аймактык коопсуздуктун негизги маселелери: көзөмөлсүз миграция (ички жана тышкы); билимдин, маданияттын жана жалпы сабаттуулуктун бирдей эмес деңгээли; аз кирешелер; коррупция; илимдин жана инновациянын начар өнүгүшү; жана терроризм жана экстремизм проблемалары. Экономикалык чөйрөдө: аймак өлкөлөрүнүн ири тышкы карызы; өндүрүштүн төмөндөшү, ишканалардын инновациясынын басаңдашы; коррупция жана көмүскө бизнес операциялары; финансылык-экономикалык шарттардын начардыгынан инвесторлордун аймакка кирүүнү каалабашы; чөлкөмдөгү өлкөлөрдүн жана алардын аймактарынын бирдей эмес социалдык-экономикалык өнүгүүсү [2]. Социалдык чөйрөдө эмгек акынын жана пенсиянын аздыгы, социалдык жөлөкпулдар жана төлөмдөр сыяктуу көйгөйлөр бар; калктын аялуу катмары үчүн

саламаттыкты сактоо жана социалдык коргоо системаларынын жеткилең эместиги.

Аскердиксектордосектордукаржылоонун жетишсиздигин белгилей кетүү керек; аскердик жана башка адистерди даярдоонун начар программалары; жогорку аскердик чөйрөлөрдөгү коррупция; жана террордук чабуулдардын коркунучу. Экологиялык проблемаларга Арал проблемасы; Тажикстандагы дамбалардын бузулушу (негизинен Сарез көлүнүн плотинасы); чөлгө айлануу, айыл чарба жерлерин сугаруу үчүн суунун жетишсиздиги; жана чөлкөмдөгү өлкөлөр арасында суу ресурстарынын бирдей эмес бөлүштүрүлүшү [3]. Саясий чөйрөдө улуттар аралык жана этностор аралык конфликттерди укуктук талаада жөнгө салуу боюнча кооптонуулар көтөрүлүүдө; чек ара талаштары жана маселелери; исламизм жана радикалдык экстремизм көйгөйлөрү; жана чек араны делимитациялоо жана демаркациялоо.

Маданият жана дин тармагында эң татаал маселелер жалпы идеологиялык өнүгүү программасынын жоктугу; радикалдуу карама-каршы көз караштагы көптөгөн диний агымдар жана ишенимдер; кошуна мамлекеттердин радикалдуу диний топторунун коомго тийгизген таасиринин жогорку деңгээли; билим берүү мекемелеринде балдардын жана жаштардын маданий жана диний өнүгүүсүнүн жетишсиз даражасы. Маалымат чөйрөсүндө алсыз улуттук маалыматтык инфраструктура жана бирдиктүү региондук маалыматтык берүү тутумунун жоктугу, ошондой эле башка мамлекеттердин (мисалы, Кытай жана Россиянын) маалымат каражаттарынын Борбордук Азиянын коомдоруна интенсивдүү жана "агрессивдүү" таасири баса белгиленет [8].

Советтер Союзу тарагандан кийин Борбор Азия өлкөлөрү суу тартыштыгын дароо чечүүгө аракет кылып, көптөгөн келишимдерге жана келишимдерге кол коюшкан. Бирок, бул аракеттер узак мөөнөттүү оң натыйжа бербей, көйгөйлөр көп өтпөй курчуп кетти. Ошону менен бирге үчүнчү мин жылдыктын башталышы бул багыттагы мамлекеттердин ортосундагы сүйлөшүүлөрдүн сапаттык жана натыйжалуулугунун жаңы этабын белгиледи. Маселен, 2022-жылы Өзбекстан менен Тажикстан "Аму-Дарыянын суу ресурстарын башкаруу, коргоо жана сарамжалдуу пайдалануу жөнүндө" документке кол коюшкан, ага ылайык, кол койгон тараптардын бири экинчи тарапка сууну жөнгө салуу менен байланышкан бардык аракеттер жана чечимдер жөнүндө маалымат берүүгө милдеттенет. Макулдашуунун предмети, ошондой эле күчтүү жана эффективдүү диалогду колдоо менен өкмөттүн ар кандай деңгээлдеринде үзгүлтүксүз жолугушууларды жана консультацияларды өткөрүү [12]. 2023-жылы аймактагы суунун коромжусун азайтуу боюнча иш-аракет кылуу ниети жөнүндө протоколго кол коюлуп, 2023-2024-жылдарга сууну керектөө лимиттери бекитилген [13]. Кошумчалай кетсек, суу агымын адилет бөлүштүрүү маселеси аймактагы беш өлкөнүн өкүлдөрүнүн консультативдик жыйынында талкууланган.

Бул чаралар оң таасирин тийгизгени менен, алар узак мөөнөттүү натыйжа бербейт жана убактылуу гана натыйжа берет: өлкөлөр ортосунда мезгил-мезгили менен чыр-чатактын чыгышынан улам аймактагы сууну адилеттүү жана адилет бөлүштүрүү боюнча талаш-тартыштар жана кагылышуулар уланууда. Ооганстандын уруксатсыз жана координацияланбаган иш-аракеттери катары, эскертүүсүз бир тараптуу түрдө сууну алууну көбөйтөт [14]. Аму-Дарыянын ылдый жагында жайгашкан Түркмөнстан менен Өзбекстан буга чейин эле жапа чегүүдө. Бул жагдай материалдык экономикалык зыяндан тышкары Борбордук Азия чөлкөмүнө масштабдуу экологиялык катастрофаны (чөлгө айлануу, флора жана фаунанын айрым түрлөрүнүн жок болушу) алып келет.

Акыркы жылдары Ооганстан аймактык суу көз карандысыздыгына чоң коркунуч жаратып келет. Буга чейин Ооганстан бул темадагы талкууларга катышкан эмес, анткени Кабулдун күн тартибинде ички маселелер гана бар жана өлкөнүн сууга болгон муктаждыгын канааттандырууга сырттан каржылык таасир этет деп эсептелген. Бирок, XXI кылымдын 20-жылдарынын башында Ооганстан өлкө негизги суу агымдарынан алыс болгон

кырдаалга каршы экенин жарыялай баштаган [10]. Ошентип, Кабул Куш-Тепа суу каналын куруу демилгесин көтөрдү, ал 2028-жылы пайдаланууга берилгенде Амударыядан алда канча көп сууну тартып ала алат. Мындан тышкары, Ооганстандын жетекчилиги Пандж дарыясынын алабында Дашт-и-Джун ГЭСинин курулушун баштоону пландаштырган, бул Түркмөнстан менен Өзбекстандын суу абалын дагы начарлатат [9]. Кабулдун аракеттерине жооп катары Борбор Азия өлкөлөрү өз аймактарын суу менен камсыз кылуу үчүн ата мекендик гидротехникалык курулуштарды жигердүү куруп жатышат, бирок бул өтө терс кесепеттерге алып келет: экологиялык абалдын, климаттык шарттардын начарлашы жана натыйжада чек арадагы карама-каршылыктардын жаңы очоктору. региондордо алардын андан ары толук масштабдуу кагылышууларга айлануусу менен.

Баңгизаттарды мыйзамсыз жүгүртүүдагы бир олуттуу коркунучту – экстремисттик жана радикалдашкан топтордун, өзгөчө өспүрүмдөрдүн жана жаштардын, ошондой эле өсүп келе жаткан муундун күчөшү. Психологиялык туруксуздугунун негизинде белгилүү бир себептерден улам (өзүнүн жеке жашоосундагы, мектептеги, жумуштагы же үй-бүлөдөгү көйгөйлөр) жашоонун маанисин издеп, динге аралашып, радикализмден экстремизмге жана терроризмге чейинки өтө кооптуу формага өтүп кетишет. Изилдөө топторунун маалыматы боюнча 2023-жылдын акырына карата Борбор Азия өлкөлөрүндө динге ишенгендердин саны төмөнкүдөй: Тажикстанда – 85%, Түркмөнстанда – 80%, Кыргызстанда – 72%, Өзбекстанда – 59% жана Казакстанда – 43%. Чек арага жакын аймактарда чырчатактардын жана кагылышуулардын көптүгүнө байланыштуу, баңгизаттарды сатуу эң ыңгайлуу жана пайдалуу. Бир катар мамлекеттердин – Өзбекстандын, Тажикстандын жана Кыргызстандын аймактарын камтыган Фергана өрөөнү – Борбор Азиядагы экстремисттерди чогултуу жана координациялоо борбору. XXI кылымдан башында радикалдар ал жерде бийликти басып алууга жана исламчыл башкарууну орнотууга бир нече жолу аракет кылышкан, бирок бактыга жараша ишке ашкан эмес. Өрөөнгө болгон кызыгуу да ошол жерде чоң көлөмдөгү суу ресурстары топтолгондугу менен аныкталат жана ким аларды башкарса, ошол эле аймакта чексиз таасирге ээ.

Борбордук Азия мамлекеттеринин регионалдык коопсуздук жаатындагы кызматташуусунун өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жана региондун мамлекеттеринин чечимдерине жана аракеттерине карабастан эл аралык аренада пайда болуп жаткан тобокелдиктерди жана чакырыктарды эске алуу менен кээ бир тенденцияларды жана XXI кылымдын башында бул аймакты мүнөздөгөн жалпы тенденцияларды жалпылоого болот. Борбордук Азия өлкөлөрүндө Кытайдын "Бир алкак, бир жол" демилгесинин алкагында аймактык деңгээлде, Кытай жана башка эл аралык өнөктөштөр менен да ийгиликтүү жана жемиштүү кызматташууга бардык мүмкүнчүлүктөр бар. Бирок Пекиндин толук таасири чөйрөсүнө тартылуу коркунучу бар, бул Борбор Азиянын европалык мамлекеттер менен кызматташтыгын бир топ начарлатышы мүмкүн. Ошондой эле кээ бир өлкөлөрдө реформалардын жана укуктук көзөмөлдүн натыйжасында чет өлкөлүк капиталга толук көз карандылыктан белгилүү чегинүү шартында оң тенденция байкалууда.

Ооганстандагы окуялардын Борбордук Азия өлкөлөрүнө тийгизген таасирлери боюнча бир канча изилдөөлөр, эл аралык маанидеги аракеттер болгондугуна карабастан, бул тармактагы абал дале оор бойдон калууда. Айрыкча, афган маңзаттарын ташуудагы негизги багыттардын бири Борбордук Азия аркылуу өтөт. "Борбордук Азия келечеги үчүн Афганистандагы мамлекеттик түзүлүш жараянынын мааниси абдан жогору. Андагы маң заттарына байланышкан терс көрүнүштөр, баш аламандыктар борборазиялык мамлекеттердин өнүгүүсүнө тоскоолдук жаратат" [7]. Борбордук Азия калктарынын арасынан башкаларга салыштырмалуу өзбек жана тажик калктары көбүрөөк исламдашкан. Анткени, аларга жогоруда биз белгилеген факторлор бир топ мүнөздүү болгон.

Борбордук Азияда радикалдаштыруу

төмөнкүдөй кырдаалдарга мүнөздүү:

- радикалдык исламдын тордук түзүмүнүн пайда болушу (Мисалы: "Аль-Каида");
- Борбордук Азияда исламдын вахабизм сыяктуу ж. б. формаларынын жайылышы жана популярдуулугу;
- постсоветтик доордо радикалдуу исламдын базасынын тордук түзүм формасында пайда болушу жана анда радикалдуу мүнөздөгү молдолордун даярдалышы, мечиттердин курулушу;
- салттуу мусулмандардын социалдык теңсиздикке бөлүнүүсү жана маргиналдашуусу, жакырчылыктын жогорулашына байланыштуу "радикалдык исламга ыктагандардын" көбөйүшү;
- калктын социалдык жактан теңсиздикке бөлүнүүсүнө байланыштуу нараазычылыктардын күчөшү, калктын азчылыгын түзгөн элита бардык жыргалчылыктарды пайдаланып, ал эми көпчүлүк калк кыйынчылык менен күн кечириши. Мында д-р Шоберлайн акыйкат белгилегендей: мусулмандар – калктын социалдык жактан теңсиздикке бөлүнүүсү акыйкатсыз жана мыйзамга каршы келет, анын негизги себеби коррупция,- деп ойлошот;
- бийлик өкүлдөрүнүн реформаларды жасабагандыгы, калктын көйгөйлөрдү талкуулоого жана чечүүгө катышуусуна жергиликтүү бийликтин мүмкүнчүлүк берүү жөндөмсүздүгү – нараазы тараптардын жашыруун исламдык кыймылдарга катышуусунун жападан жалгыз жолу болуп саналат [5]. Мына ушундай факторлордон жана совет доорундагы диний мамилелерге болгон чектөөлөрдөн кийинки абалдан, коомчулуктагы социалдык теңсиздиктеги ажырымдын чоңоюшунан улам борбордук азиялыктардын мамлекеттик бийлик өкүлдөрүнө караганда диний уюмдарга, дин кызматкерлерине болгон ишенимдери арта баштаган.

Борбордук Азиядагы баш аламандык жана туруксуз кырдаал бир гана бул аймакка эмес, Россия, Кытай жана Европа өлкөлөрүнө чейин терс таасирин тийгизет. Ошондуктан, Борбордук Азиянын постсоветтик бөлүгүндө орун алган ар кандай жагдайларга Россия кайдыгер боло албайт. Анткени, бул аймак Россиянын стратегиялык кызыкчылыктарын камтыган негизги зона. Россиянын геосаясий оюндар боюнча атаандаштары болгон АКШ жана НАТО өлкөлөрү бул аймакка өз таасирин күчөтүүгө тынымсыз аракеттенет жана Борбордук Азиядагы постсоветтик өлкөлөрдө баш аламандык жасоо үчүн кол сунган учурлары байма-бай кайталанып турат.

Борбордук Азиядагы террорчулук уюмдардын ишмердүүлүгүнө байланышкан эң коркунучтуу сценарийдеги куралдуу кагылышууларга байланышкан окуялардын өнүгүүсү Россиянын стабилдүүлүгүнө олуттуу коркунуч туудурат. Анткени, Борбордук Азиядагы ар кандай куралдуу кагылышуулардан жапа чеккен качкындар Россияга карай агылат жана мындай туруксуздук Россиянын чыгыш кошуналары менен болгон саясий, соода ж.б. байланыштарын бүлгүнгө учуратат. Мындай кырдаал Россияны алсыратууга кызыккан тараптарга, анын ичинде АКШга да бир топ ыңгайлуу.

Бирок, кыйынчылыктардан жана көйгөйлөрдөн качуу мүмкүн болбогондой суу ресурстарынын бирдей эмес бөлүштүрүлүшү, терроризм жана экстремизм, баңги заттарды өндүрүү жана таратуу эң курч көйгөйлөр катары кала берүүдө. Бул көйгөйлөр Азиянын гана эмес, Европанын, Африканын жана Американын көптөгөн өлкөлөрүнө мүнөздүү, бирок, Борбордук Азияда алар чырмалышып, кеңири жайылып, өнүгүү жана бекемделүү үчүн жалпы негизге ээ болгон. Мамлекеттик жана коомдук башкаруунун ар кандай чөйрөлөрүндөгү көптөгөн тобокелдиктер (жергиликтүү калктын жашоо деңгээлинин начардыгы, социалдык стандарттардын төмөндүгү, аймактын өлкөлөрүнүн ири тышкы карызы, климаттык көйгөйлөр, жана кылмыштуулуктун жогорку деңгээли) биргелешип гана чечүүгө болгон мүмкүнчүлүктү жаратат. Борбордук Азиядагы коопсуздук маселелери кеңири жана көп кырдуу. Тышкы жана ички факторлордун таасири аймактагы туруктуулукту жана өнүгүүнү татаалдаштырууда. Аймактын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн аймактагы өлкөлөрдүн ортосундагы кызматташтыкты чыңдоо, эл аралык деңгээлде колдоо көрсөтүү жана ички реформаларды ишке ашыруу маанилүү.

Адабияттар:

1. Абен Д. Региональная безопасность в Центральной Азии: преодоление существующих и потенциальных угроз и вызовов. *Eurasian Research Journal*, 2019. 1(1), 51-65. https://www.researchgate.net/publication/333319921_Regional_Security_in_Central_Asia_Addressing_Existing_and_Potential_Threats_and_Challenges
2. Атиф М., Кашиф М., Джахангир М., Сакиб М. Влияние Шанхайской организации сотрудничества на интересы США в Центральной Азии. *Perennial Journal of History*, 2022. 3(2), 298-318. https://doi.org/10.52700/pjh.v3i2.124
3. Блондин С. Давайте отправимся в путь! Экологические опасности, материальность и справедливость мобильности: взгляд из Памира в Таджикистане. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 2022. 48(14), 3416-3432. https://doi.org/10.1080/1369183X.2022.2066261
4. Брассетт Дж., Акмади М., Стернберг Т. Взгляд за рамки переговоров: влияние инициативы «Один пояс, один путь» на управление трансграничными водными ресурсами между Китаем и Казахстаном. *International Journal of Water Resources Development*, 2022. 39(3), 361-381. https://doi.org/10.1080/07900627.2022.2090905
5. Габдуллин Э., Абирова А. Трансформация американской политики в Афганистане: риски безопасности для Центральной Азии. «Журнал Центральная Азия и Кавказ». 2011. Т. 14. Вып. 3. С. 42.
6. Льюис Д. Центральная Азия: раздробленный регион, нелиберальный регионализм. *Russia Abroad: Driving Regional Fracture in Post-Communist Eurasia and Beyond* 2020. (pp. 119-134). Washington: Georgetown University Press. https://doi.org/10.2307/j.ctv75db6w
7. Матвеева А. Центральная Азия - стратегический подход к построению мира. https://ia-centr.ru/publications/691/
8. Мирза М., Аюб С. Heartland, Rimland и великая шахматная доска, расшифровывающая политику великих держав в Центральной Азии. *University of Wah Journal of Social Sciences*, 2022. 5(1), 187-204. https://uwjss.org.pk/index.php/ojs3/article/view/55
9. Новый канал угрожает миру между Талибаном и Центральной Азией. https://www.fpri.org/article/2023/07/new-canal-threatens-the-peace-between-the-taliban-and-central-asia/
10. Плобергер К. Сложные перспективы регионального сотрудничества в Центральной Азии: внешняя пропаганда и местное бездействие. *Asian Social Science*, 2022. 18(6), 33-46. http://dx.doi.org/10.5539/ass.v18n6p33
11. Соглашение о создании единого экономического пространства между Киргизской Республикой, Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан. 1994 г. https://cbd.minjust.gov.kg/17658/edition/297720/ru
12. Соглашение между Правительством Туркменистана и Правительством Республики Узбекистан по управлению, охране и рациональному использованию водных ресурсов реки Амударья. 2022 год. . https://www.fao.org/faolex/results/details/ru/c/LEX-FAOC215059/
13. Услу Н. Отношения стран Центральной Азии с Россией и Китаем: влияние чувствительности, зависимости, восприятия угроз и региональных организаций. *Gazi Akademik Bakış*, 2024. 17(34), 21-42. https://doi.org/10.19060/gav.1498687
14. Шай С. Афганистан и террористическая угроза в Центральной Азии. *Security Science Journal*, 2024. 5(1), 134-154. https://doi.org/10.37458/ssj.5.1.9